

VINCZE FERENC

A KORTÁRS NÉMET NYELVŰ IRODALOM RÉGIÓREPREZENTÁCIÓI

Prózaszövegek lehetséges
transzkulturális/transzilvanista olvasatai

Ezek az alapvetően több szempontból is transzkulturálisnak tekinthető szövegek a transzilvanizmus jelenkori változatának keretében is értelmezhetővé válnak, hiszen regisztrálnak és rögzítenek egy kultúrák közötti állapotot...

■ Az utóbbi húsz-harminc évben a magyar irodalom- és kultúratudományos kutatásokat a kisebbségi/nemzetiségi/határon túli/külhoni magyar irodalmakat illetően egyre inkább meghatározta a transzkulturalitás elméleti háttere. Mindez részben annak is köszönhető, hogy a fentebb elsorolt (kisebbségi/nemzetiségi/határon túli/külhoni) jelzők alapvetően kompromittálódtak az irodalomtörténet-írás számára, mivel ezek a legtöbb esetben összekapcsolódtak valamely politikai ideológiával, annak az értekező próza és kritika területén is érzékelhetővé váló hatásával. A transzkulturalitás Wolfgang Welsch-féle felfogása a kultúrákat alapvetően nem homogén térként írja le és képzelel, sokkal inkább olyan folyamatosan egymásra ható, egymásba áttűnő entitásként, melynek így lényeges jellegzetessége a hibriditás.¹ Ez a szempontrendszer pedig különösen megfelelőnek tűnt az olyan magyar irodalmak leírására és tárgyalására, melyek egy másik vagy több másik kultúra és irodalom közegében, közvetlen közelségében jöttek és jönnek létre.²

E felfogás, szempontrendszer nem áll messze attól, amiként régebben és újabban a transzilvanizmus irodalmi elveit, kereteit végiggondolták és leírták a kutatások. Előbb lényeges leszögeznünk, hogy a transzilvanizmus jelenségeit, aktivitását leképező vagy felölelő terület nem csupán a történelmi Erdély, hanem mint Boka László fogalmaz, ez „a történelmi határaiban jócskán felduzzasztott régió a »történelmi« Er-

délyen kívül a Partiumot és a Kelet-Bánságot, valamint Máramarost és Dél-Bukovina egy részét, tehát a teljes Romániához csatolt 103 ezer négyzetkilométernyi területet foglalja magába.”³ S mint áttekintő tanulmánya zárlatában a szerző az utóbbi idők transzilvanizmus-reprezentációi és/vagy -felfogásai kapcsán megállapítja, a „transzilvanizmus is csak azon az áron maradhatott érvényben és biztosíthatta valamilyen formában önmaga túlélését, hatékonysági faktorait, hogy az iránya módosult”.⁴

Az utóbbi húsz-harminc év a régiót valamiképpen tematizáló német nyelvű szövegeit tekintve megállapítható, hogy felsejleni látszik egy olyan tendencia, mely olvasható egyfelől a transzkulturalitás elmélete felől, pontosabban olyan szövegek jönnek létre, melyek színre viszik a transzkulturális állapotot, másfelől ezek a szövegek – éppen a fentebb jelzett hasonlóságok miatt – a transzilvanizmus keretrendszerében, bizonyos formáiban, változataiban is értelmet nyerhetnek. Néhány szöveg példáján keresztül ennek a tendenciának a jellegzetességeire kívánok alább rámutatni.

Egy lényegesnek tekinthető irányváltás a régióreprezentációkat illetően abban figyelhető meg, hogy részben a kortárs magyar és román irodalom bizonyos szövegeiben is felfedezhető Erdély mellett egy hangsúlyosabb és karakteresebb Bánság-kép megjelenítése. Ezek a szövegek alapvetően többnyire egy város, Temesvár közegét vitték színre és ennek reprezentációját teremtették meg, ezt láthatjuk Tompa Andrea,⁵ Király Farkas⁶ vagy Dana Gheorghiu⁷ és Radu Pavel Gheo,⁸ Goran Mrakić⁹ egyes szövegei kapcsán. Míg a magyar irodalomban ritkán jelenik meg a kortárs prózát illetően a Bánság, vagy ennek szimbólumaként Temesvár, addig a román irodalomban ennél sokkal gyakoribb a régió és a város felbukkanása, sokkal lényegesebbé válik ennek megkonstruált szerepe.

Mindezek mellett a német irodalomban, főként a hajdan „romániai németként” is megnevezett részében, a Bánság és Temesvár visszatérően megjelenik a szövegekben, s itt a Bánság- és a Temesvár-reprezentációk hagyományaként lehet már utalni a Nobel-díjas Herta Müller korai szövegeire, mint például a bánsági falvak és a bánsági svábok történetét¹⁰ tematizáló *Niederungen*,¹¹ vagy a későbbi *Drückender Tango*¹² című novelláskötetekre, illetve a magyar fordításban is olvasható *Der Fuchs war damals der Jäger*¹³ című regényre. Míg az előbbi főként a vidéki közeget, ennek problematikus történelmi hagyományait járja körül, addig a kilencvenes évek elején született regény a nyolcvanas évek Temesvárára kalauzolva olvasóját, és miközben a háttérben felsejlik a városnak a szerkezete, szociális rendszere, mégiscsak a diktatúra egyes emberre gyakorolt hatása kerül a középpontba, többek között a városi terek perifériáinak ábrázolása révén,¹⁴ melyek gyakran az ember megalázásának, elnyomásának tereként értelmezhetőek. Ugyanakkor éppen ezen Müller-regény végén egy bánsági faluban merül fel a főszereplőkben a kitelepedés, pontosabban az illegális határátlépés gondolata, és ez hasonlóképpen történik Radu Pavel Gheo *Noapte bună, copiii!* című kötetében is.

A tágabban és szűkebben értett régiót tematizáló német nyelvű irodalomnak van egy olyan szelete, melyet azok a részben nyelvsváltó szerzők írnak, aki a nyolcvanas évek során telepedtek ki Romániából valamely német nyelvű országba. Itt említhetjük többek között Cătălin Dorian Florescut vagy Sabin Tambreát,¹⁵ de ide sorolhatjuk részben Claudiu M. Floriant¹⁶ is, aki mind németül, mind románul publikál szépirodalmat. Ez a jelenség a német irodalom perspektívájából azonnal aktiválja a „migráns irodalom” fogalmát, továbbá a nyelvre/nyelvekre vonatkozó kérdésfelvetést, melyre általánosságban Németh Zoltán így utal:

„ilyenek például a migráns irodalom nyelvét érintő kérdések. Ennek nyomán nemcsak az irodalom nyelvére koncentrálhatunk, hogy tehát az író az anyanyelvén ír-e vagy pedig új hazája nyelvén, hanem arra is, hogy a másik nyelv perspektívája, logikája, kifejezései milyen mértékben vannak jelen az irodalmi mű nyelvében. A nyelvváltás vagy nyelvörzés mellett tehát a kétnyelvűség, a bilingvizmus kérdése is releváns, sok esetben generációs kérdésként jelenik meg.”¹⁷ Mindez azért is lényeges, mivel amikor a régiót érintő, tematizáló és megjelenítő német nyelvű irodalomról beszélünk, már nem csupán a német származású szerzők munkásságát vehetjük figyelembe, hanem egyúttal számolnunk kell többek között a fentebb felsorolt szerzők szövegeivel is.

A fentebb említett román származású szerzők közül egyet emelnék ki: Cătălin Dorian Florescu Romániából Svájcba kitelepedett író németül születő szövegeiben visszatérően megjelenik a határátlépés gyakorlata, továbbá a *Der kurze Weg nach Hause*¹⁸ című regényében mindez szorosan összekapcsolódik a Bánsággal, elsősorban Temesvárral, a város történelmével – és ennek köszönhetően transzkulturális vagy transzilvanista vonásokat is mutat. A regény keretét a főszereplő énelbeszélő és barátja, Luca romániai utazása adja, akik a svájci Zürichből jutnak el a román tengerparti városba, Mangaliára. Az öt nagyobb fejezetből építkező szöveg első és utolsó fejezetének címe *Mangalia*, míg a második a *Zürich*, a harmadik a *Budapest*, a negyedik a *Timișoara* címet viseli. A városnevek jelölte fejezetek egyúttal az utazás jelentősebb állomásait is kiemelik, s míg a svájci város a kiindulópontot, addig Budapest az átmenetiséget, az átmeneti stációt jeleníti meg a regényben. A határhelyzetek, az átmenet terei jelentik a regény fókuszát részben, és a *Budapest*-fejezet nem a magyar fővárosba való megérkezéssel kezdődik, hanem Bécs pályaudvara és utcái körvonalazódnak az olvasó előtt. Az énelbeszélő itt fedi fel részben és nem teljesen kifejtve utazásának titkát, mely mindemellett az apjával való konfliktusra is utal: „Elutazásom után közvetlenül gyakran gondoltam apára. Arra, hogy mindennek oka kellett, hogy legyen. Talán igaza volt, és én voltam könnyelmű. Lehet, hogy ott sem találok meg azt, amit ennyi éven át kerestem. Olyan helyeket, ahol fellélegezhettem. Csak helyettesítő helyeket találtam. Európa tele volt velük. Az igazi helyek viszont keletre voltak.”¹⁹

A fellélegzés lehetséges helyeinek keresése az, ami tehát az utazást motiválta, és részben ezért is válhatott a regény cselekményét tekintve Budapest az ideiglenesenél kicsit jelentősebb állomássá: a főszereplő itt találkozik Zsófiával, akivel bizonytalan, de mégis meghatározó kapcsolatba bonyolódik, ami aztán késlelteti a továbbutazást. A határhelyzetet azonban már Bécsben érzékelhetővé teszi az a leírás, ami alapvetően a „nyugati” és a „keleti” helyek és alakok különbségét jeleníti meg.²⁰ Tehát Bécs és később sokkal inkább Budapest az az átmeneti tér, ahol már jól felismerhetőek a Kelet jellegzetességei, tárgyai vagy alakjai, azonban a keresett hely, a gyermekkor – az elbeszélő emlékeiben nosztalgiával átitott – helyszíne, Temesvár csak később, a negyedik fejezetben bukkan fel. Míg Budapestre egyedül utazott, addig Temesvárra már Lucával, a barátjával közösen érkeznek, és ez lehetőséget teremt több szempontból is a város múltjának felidézésére. Mielőtt sor kerülne a város különböző helyszíneinek, kerületeinek bejárására, máris szembesülünk a romániai rendszerváltással, mivel a határ után Ovidiu és Luca felvesznek egy stoppost, Ionel Popát. Az amúgy gimnáziumi tanár Popáról beszélgetés közben kiderül, hogy marosvásárhelyi román, és így elsőként nem a ’89-es temesvári forradalom kerül a fókuszba, hanem az

1990-es márciusi vásárhelyi események. Amiként a magyar irodalom példáiból láthattuk, hogy Temesvár távlati perspektívából mutatkozik meg, úgy válik Vásárhely és az ottani nemzetiségi villongások témává Popa elbeszélése révén – elsősorban román nézőpontból.²¹ És amint Popa számára elsődlegesen az 1990 márciusának eseményei jelentették a beszédtemát, hasonlóan tapasztalhatunk meg Tudor kapcsán is, aki Ovidiu nagynénjének falujából származva beköltözött Ovidiuék elhagyott lakásába, és egy nappal később körbevezette őket a városban. A terek, helyszínek történelmi – konkrétan a forradalom – eseményeivel való összekapcsolódása azért lesz kiemelten fontos, mivel Ovidiu emlékezetében a város utcái, épületei és terei a gyermekkor emlékei által meghatározottak, míg a temesváriak számára elsősorban a forradalom történései a meghatározóak: „Véletlenszerűen lóttek, még azokra is, akik véletlenül voltak éppen ott. Nyugdíjasokra, munkásokra, diákokra. Este öt órakor a tankok a Calea Girocului negyed felől érkeztek. Mindenhol ott voltak. Középen, a katedrális előtt alig húsz méter volt köztük és az emberek között. Emberek estek el az Operaház és a katedrális előtt, a Decebal hídon, a Calea Girocului-ban, még a mi utcánkban is. Összesen huszonheten azon a vasárnapon. A végére már majdnem százan voltak. – Tudor kinyújtotta a karját, és arra mutatott, ahol annak idején a férfi hullája hevert ötven méterrel alattunk.”²²

A város látványosan a forradalom emlékezhelyévé válik Tudor elbeszélésében, és a különböző épületek, utcák, terek nem a gyerekkor emlékeként funkcionálnak, mint Ovidiu esetében, hanem azon események idéződnak visszatérően föl, melyek 1989 decemberében történtek. Temesvár emlékezhelyként való működése mellett viszont azt is megtapasztalhatjuk, hogy mindez részben az idegen jelenlétének is köszönhető. Mivel mind Ovidiu, mind Luca a szöveg jelenét tekintve idegenként vannak jelen a városban,²³ és a tér megismerése/újramegismerése/megismertetése egyértelműen a forradalmi események bemutatásával kapcsolódik össze. A főszereplő-narrátor elbeszélésén keresztül azt is megtapasztalhatjuk, hogy miként képződik meg az idegenség a hajdani és jelenlegi városkép között, de főképp a városhoz kapcsolódó újabb történetek azok, melyek feszültséget generálnak, hiszen ezeknek Ovidiu immár nem részese, és sok esetben Lucához hasonlóan nem is ismerője.

Ovidiu karaktere ilyenformán az emigráció és a hajdani szülőföldre való visszatérés problematikáját is előtérbe állítja a városrepresentációkon keresztül.

Richard Wagner *Habseligkeiten*²⁴ című regénye, Johann Lippert regény-trilógiája²⁵ vagy Iris Wolff *Die Unschärfe der Welt*²⁶ című regénye szintén a legutóbb említett két problémakört is színre viszik, csak éppen elsősorban nem a városhoz, Temesvárhoz, hanem a tágabb értelemben értett Bánsághoz kapcsolódóan. Alapvetően mindhárom említett szöveg családregénynek tekinthető, míg Wagner Werner Zillich építész családi múltját, addig Lippert trilógiája a Lehnert család történetét állítja előtérbe, ahogyan Wolff munkája is egy család, Hannes, Florentine és fiuk, Samuel sorsát mutatja be. A regények építkezését, struktúráját tekintve Richard Wagner *Ingóságok* című szövege eltér a másik kettőtől, mivel a családtörténet keretét Werner Zillich a Bánságból Németországba való visszautazása adja, miután rövid időre hazautazott az apja temetésére. Ezen kerettörténetben, tehát a visszautazás jelenében inszcenírozódik az emlékezés (vagy részben gyászmunka), melynek köszönhetően megismerhetjük az apa élettörténetét a második világháborút megelőző időszakról kezdődően egészen a kilencvenes évekig, haláláig. Miközben Werner visszaemlékezéseinek köszönhetően

szembesülünk a bánásági svábok történetével is, a jelenben egy Németországba kitelepedett férfi aktuális problémái bukkannak fel: anyjától és szűkebb családjától (feleségétől, lányától) való elidegenedés, az új környezetben való hely- és identitáskeresés.

A Bánáság és a szülőfalu az elhagyatottság, a kiüresedés helyszíne, a teret immár nem szervezik a családi vagy rokoni kapcsolatok, az élők helyét átvették a holtak, és a temető válik kiemelt helyszínné, mely megőrzi, motiválja az emlékezetet: „Ház nélkül nincsen család. A házunkat egyszer majd eladom. Felhajtok az emelkedőn, a kátyús úton. Behajtok a faluba. Sorra magam mögött hagyom a holtak falvának házait. Látom magam előtt lakóikat, ők adták a számba a szót gyerekkoromban. Nevük ott áll a sírköveken. Most már odalent laknak, egy földalatti faluban, és végigcsinálják ezt az egészet előlről, és újra. Most sem sikerül jobban. Odalent tovább él a falu láthatatlanul. Az ismétlődés kacskaringóiban, azok pedig éppen addig tartanak, ameddig az emlékezet. Mormolom magam elé a neveket. Amíg még tudom őket, megvan a falu odalent, a föld alatt.”²⁷

Az énelbeszélő visszaindulva Németországba – immár sokadszor – nem csupán anyjától búcsúzik, hanem – mint a szövegből kiderül – újra és újra a vidéktől, a falutól. Az elhagyás gyakorlati kivitelezését, tehát a visszaindulást minduntalan áthatja a vidék elhagyatottsága, legalábbis német avagy sváb szempontból.²⁸ Magába az utazásba, a környék regisztrálásába pedig ismételten beszüremkedik a múlt, az a múlt, mely időközben felszámolódott: „Magam mögött hagyom a falut. Előttem az északi Bánát sík vidéke. A puszta. Vadgesztenye- és szederfák az út mentén, a láthatáron satnya akácok. Valaha erdők voltak itt, kis akácok díszelegetek a szántók meg a legelők között, felszívták a belvizet. Jól kifundálták annakidején Bécsben a gyarmatosítást megtervező hivatalnokok. Mária Terézia császárvárosában. Ott rend volt a fejekben, és megpróbálták mindent alávetni ennek a rendnek, még magát a természetet is. Isten hivatalnokai.”²⁹

Az elhagyás és az elhagyatottság szorosan összekapcsolódik az elbeszélésben, és miközben itt már – a szöveg jelenében – egy hosszabb ideje tartó ürességnek, kiüresedésnek lehetünk szemtanúi, mégis érzékelhetjük, amint maga az éppen aktuális elhagyás/visszaindulás gyakorlata is teremti és alakítja azt az elhagyatottságot, ami ráíródik a tájra. Ez a ráíródás az emlékezés aktusa révén teremtődik meg, tehát magát az ürességet, az elhagyatottságot elsősorban az emlékező étellel teli emlékeinek fényében érzékelhetjük: „Áthajtok néhány falun. Ugyanolyanok most is, amilyenek mindig is voltak. Immár kétszáz esztendeje. Mintha zsinogre lennének felfűzve, egyik a másik után, egészen Aradig. [...] Csak a németek nincsenek már sehol. És mintha soha itt se lettek volna. Mit sem tud róluk a táj. A fák hallgatnak. A fű nem kommentál.”³⁰ A vidék jelenbeli képét Wagner regényében a hajdani múlt felelevenítése és a jelennel való szembeállítás alkotja meg, és így ennek reprezentációját a hiány határozza meg.

Ez az elhagyatottság és hiány szervezi részben Johann Lippert regénytrilógiáját is, azonban ez sokkal átfogóbb perspektívából kerül bemutatásra a három kötetben, ahogyan lényegesen részletesebb reprezentációt kap a bánásági falvak és svábság hétköznapi élete is az 1950-es évektől kezdődően egészen a 2000-es évek legelejéig. Részben ehhez hasonlóan jár el Iris Wolff szövege is, mely ugyan nem kíván olyan nagy ívű tablót rajzolni, mint Lippert, de Hannes és Florentine életén keresztül szintén alaposabb bepillantást nyerhetünk a bánásági hétköznapiakba.

A Lippert-trilógia szerkezetét lényegesen meghatározzák az első két kötet (*Die Tür zur hinteren Küche, Das Feld räumen*) fejezetei előtt szereplő fényképleírás-

sok, ekfrázisok, melyek a Lehnert család tagjait ábrázolják különböző alkalmakkor. A képek – kompozíciójukat tekintve – szintén mesélnek, hiszen míg az első pár fotón a teljes nagycsaládot láthatjuk fekete-fehérben, ahogyan haladunk előre a regények elbeszél idejében, egyre kevesebben bukkannak fel a fotókon, míg a második regény utolsó előtti fejezetének képleírása már csupán Anton Lehnert útlevélfotóját mutatja be, mint aki a lányai és családja után utolsóként kért útlevelet és vándorolt ki Németországba. A vizuális médium elbeszélésében hasonló narratíva körvonalazódik, mint Wagner regényében, főként, hogy a regényfolyam második részének végén Wiseschdiába, a kis bánsági faluba³¹ a kivándorlás után hazatérő Anton Lehnert halálának bekövetkeztével ez a rész egy temetőjelenettel végződik, konkrétan Anton sírjának leírásával: „A wiseschdiai temetőben, a magas és az alacsony kereszt között feküdt Lehnerték családi sírhelye. A sírt fedő betonlapot a temetés előtt feltörték, és visszahelyezése után a sírhant földjével tömték be a repedéseket, ezekben muskátlik és nebánsvirágok nyíltak. A két fehérmárvány keresztet frissen csiszolták, az elhunytak nevét és születési-elhalálzási dátumát gót betűkkel vésték bele, az írást fekete festékkel húzták ki. A szemlélődőnek feltűnhet, hogy az utolsó névnel csak az elhalálozás helyszíne szerepel: Anton Lehnert, szül. 1927. 7. 9. – megh. 1993. 5. 4. Wiseschdia.”³²

A második regény utolsó jelenete után megváltozik az elbeszélő a trilógia befejező részében, és egy homodiegetikus narrátor hangját halljuk, aki nem távolságtartóan és kívülről, hanem az elbeszélte események aktív részeseként meséli tovább a Lehnert-család történetét. Ez az elbeszélő nem más, mint Anton Lehnert már Németországban született unokája, Kurt Brauner,³³ Anton Susanne nevű lányának a fia, aki 16 évvel nagyapja halála után elutazik Wiseschdiára, mintegy megnézni anyja gyermekkorának helyszínét. Ez az utazás, a múltbéli dolgok felelevenítése Alois Binder, nagyapja hajdani barátja segítségével, aki utolsó svábként lakik a harmadik regény jelen idejében (2009-ben) Wiseschdián, alapvetően módosítja az első két regény elbeszélésének megítélését, hiszen a szöveg perspektívájából az ezt megelőző regények heterodiegetikus elbeszélőjeként szintén Kurt Braunert azonosíthatjuk. Mindez a már említett fényképek szempontjából is lényeges, hiszen a fényképeken keresztül a múltmesélés Richard Wagner említett regényében is megjelenik, amikor Werner Zillich egy családi album fotói segítségével próbálja megidézni családtagjainak és szülőfalujának a történetét.

Azonban Johann Lippert regénytrilógiájának fentebb vázolt narratív szerkezetét és az elbeszélőt illető megállapítások részben egy másfajta, a Wagner regényétől eltérő Bánság-reprezentációt is megtapasztalhatóvá tesznek, hiszen míg az *Ingóságok* keretét az első pillanattól kezdve Werner Zillich utazása adja, addig Lippert szövegeiben csupán a harmadik regény teszi egyértelművé azt a retrospektív perspektívát és elbeszélői nézőpontot, mely lényegesen felerősíti a múlt és a jelen szembesítéséből fakadó feszültséget. Miközben Lippert regényeiben a cselekmény és az események jelentős része Wiseschdián játszódik, a családtörténet egyes tagjai élettörténetének bemutatása kapcsán – az iskolarendszer, a munkavállalások helyszínei, a hivatalos ügyek intézése, a helyi kereskedelem révén – kirajzolódik a Bánság tágabb régiója is a maga hajdani összetettségében és természetes multikulturális viszonylataiban is: „A gazdaság telephelye, ahol Anton dolgozott, két kilométernyire feküdt Wiseschdiától, és egy nagyobb állami gazdaság részét képezte, melynek székhelye a szomszédos faluban, Triebswetterben volt. A zöldségföldek, melyek egyik falutól a másikig nyúltak,

a Galatzka folyó két oldalán terültek el, mely egyszerre szolgált öntöző- és víz-elvezető csatornaként.”;³⁴ „A wiseschdiai általános iskola román osztályába még öt diák járt, Ion Pop tanár nyugdíjazás előtt állt, és kiválásával az osztály megszűnésre volt ítélve. Özvegy volt, a szomszédos községből, Komloschról származott, és nyolc évvel azelőtt helyezték onnan Wiseschdiára, amikor a román telepések a falu lakossága egy részének a Bărăganba való elhurcolása után itt letelepedtek.”³⁵; „Peter Huber és Helene Schmelzer esküvője az utolsó volt abban az évben a faluban. Robert Wille lelkész, aki Wiseschdián, Komloschon, Lungán és Gottlobon tartotta az istentiszteletet, s Gottlobon lakott a plébánián, egy példázattal zárta a prédikációját.”³⁶

Az itt kiemelt idézetek világosan szemléltetik, hogy a helyi állami gazdaságok nyújtotta munkalehetőségen, az iskola bemutatásán vagy éppen a rokoni szálak alakulásán keresztül nem egyszerűen a Lehnert család történetébe nyerhetünk bepillantást, hanem kirajzolódik a Bánság északi részének térképe. A különböző településeket, melyek többnyire vegyes lakossággal rendelkeztek,³⁷ számos hétköznapi gyakorlat köti össze, és ezen gyakorlatoknak köszönhetően jön létre a régió reprezentációja.

A rurális Bánság-reprezentációt erőteljesen hangsúlyozza a város megjelenítése, mely a Wiseschdiát környező kisvárosok mellett elsősorban Temesvár. A Bánság „fővárosaként” megjelenő nagyváros főként az egyetemi képzés vagy éppen a regionális közigazgatás (a hivatalos papírok intézése) kapcsán kerül előtérbe, ráadásul érdekes egyezésre figyelhetünk föl a Lippert-trilógia és Iris Wolff regénye kapcsán. Míg ez utóbbi szöveg is lényegében a kisebb települések életét villantja fel a már említett család történetének elbeszélése közben, mindkét regényben tapasztalhatunk hasonló cselekményegységeket, melyek egyrészt a vidék határrégió jellegét, másrészt a várost mint lehetőséget mutatják fel. Az előbbire példa az illegális határátlépés megjelenítése, mely Kurtnak, Anton Lehnert fiának nem sikerült, és a család magát aényt sem ismeri be, az elbeszélő csak utal rá, hogy a rejtélyes haláleset mögött feltételezhetően Kurt szökési kísérlete sejthető.³⁸ Hasonló határátlépési kísérlet található Wolff regényében is, amikor Hannes és Florentine fia, Samuel Oswald nevű barátjával egy házilag barkácsolt repülőgéppel egyik éjjel átszöknek a román–magyar határon.³⁹ Azon túl, hogy a két jelenet egy kudarcba fulladt és egy sikeres illegális határátlépést visz színre, mindkettő a határrégió nyújtotta/rejtette lehetőséget is megjeleníti, hiszen éppen ezek a jelenetek szemléltetik ennek hétköznapiágát.

A város, tehát Temesvár kapcsán azon kívül, hogy a továbbtanulás lehetőségeként és így mezőgazdasági munkából való kitörés esélyeként is megjelenik, a nyolcvanas évek végén játszódó történetek során a Németországba való kitelepedés elősegítésének helyszínéként is megmutatkozik. Míg Lippert második regényében Blumenmannként, azaz virágárusként jelenik meg a román titkosrendőrségnél dolgozó temesvári férfi, aki 10.000 márka ellenében igyekszik megsürgetni az útlevelek kiállítását, addig Wolff regényében a Gärtner, tehát a kertész az, aki hasonlóképpen jár el szintén Temesváron az útlevelek ügyében: „Elment az utca végéig, majd vissza, megvárta, míg nem senki sincs az utcán. Már be akart kiállítani, amikor megpillantotta a csengőt a kapufán. Egy háziasszonynak látszó nő jött keresztül az udvaron. Nem kérdezte, mit akar, egyszerűen csak beengedte. Hogy a férje ma még elfogad-e valamit, azt nem tudja. Csupán ennyit mondott a nő, aki kinyitotta az egyik szoba ajtaját, és eltűnt. A virágárus az asztalnál ült a tisztaszobában, munkaruhában: ha jól számolta, öt melegházuk volt. A virág-

árus szintén nem kérdezett semmit, még bár csak hellyel sem kínálta. Az asztal tele volt pénzzel, mind valuta. Ma már nem lehet, mondta.”⁴⁰ Wolffnál: „Amint az arca újra normálisnak tűnt, Oz bement Temesvárra a »kertészhez«. Nemcsak a román állam, amely a németek távozásának tarifáiról megegyezett a német szövetségi állammal (még a kiképzési és utazási költségek kifizetését is követelve), hanem a Securitate tisztjei és párt elvtársai is felismerték a kitelepedési papírjaikra várókban az anyagi lehetőséget.”⁴¹

Az itt körvonalazódó Temesvár sokkal inkább hasonlít a korábban már említett Herta Müller-regény (*A róka volt a vadász*) városrepresentációjához, hiszen Lippert vagy Wolff szövegeiben a város már kevésbé az otthonosság vagy az ismerőség révén idéződik meg, mint például Florescu *Der kurze Weg nach Hause* című regényében, sokkal inkább a kiszolgáltatottság tereként reprezentálódik tehát.

Míg a kilencvenes évek elején Müller szövegeiben egyértelműen az 1989-es változásokat megelőző Bánság- és Temesvár-representációval találkozhattunk, addig a később, immár a kétezres években született szövegekben ez a representáció a német irodalomban lényegesen kiegészült. Cătălin Dorian Florescu szövegében még elsősorban Temesvár állt a középpontban, azonban Wagner, Lippert és Wolff regényeiben a Bánság nem csupán Temesváron keresztül tárul az olvasó elé, hanem a régió árnyaltabban, számtalan összefüggéssel kiegészülve jelenik meg, és Temesvár a város körülvevő vidék tükrében és viszonyában értelmezhető. Ezekben a prózában egy hangsúlyos Bánság- és Temesvár-képet láthatunk létrejönni, melyek részben beágyazódnak a későbbi kivándorlás(ok) keretébe, ugyanakkor egy többnyelvű, multikulturális régió látképét vázolják fel – ez leginkább immár a múltban gyökeredzik, azonban a körvonalazott jelen ehhez viszonyítva bontakozik ki. Ezek az alapvetően több szempontból is transzkulturálisnak tekinthető szövegek a transzilvanizmus jelenkori változatának keretében is értelmezhetővé válnak, hiszen regisztrálnak és rögzítenek egy kultúrák közötti állapotot, ennek túlnyomórészt múltbeli vonatkozásait, és ezzel szembesítik sok esetben e kultúrák közötti állapotnak jelenbeli hiányát, avagy felszámolódását.

■ JEGYZETEK

1. Wolfgang Welsch: *Transkulturalität. Realität – Geschichte – Aufgabe*. New Academic Press, Wien, 2017. 12.
2. A transzkulturális írásmód kapcsán írja Németh Zoltán: „A transzkulturális írásmód a kettős kulturális örökség terepe, egyszerre jelenít meg legalább két kultúrát, mindkettőből erőt merítve, de egyúttal túl is helyezi magát a köztük lévő kulturális különbségeken, túlhaladva a kulturális korlátokon”. Németh Zoltán: *Transzkulturalizmus: elmélet és gyakorlat*. MTA-SZMAT, Bp., 2023. 11.
3. Boka László: *Transzilvanizmusformák, transzilvanizmusváltozatok*. In: Uő (szerk.): *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*. MMA Kiadó, Bp., 2023. 8.
4. Uo. 56.
5. Tompa Andrea: *A hóhér háza*. Jelenkor, Bp., 2017.
6. Király Farkas: *Sortűz*. Sétatér Kulturális Egyesület, Kvár, 2017.
7. Dana Gheorghiu: *Die Fabrikler. Povestiri din Fabric*. Marineasa, Timișoara, 2007.
8. Radu Pavel Gheo: *Disco Titanic*. Polirom, Iași, 2016.; Radu Pavel Gheo: *Noapte bună, copiii!* Polirom, Iași, 2010.
9. Goran Mrakić: *Povestiri din garaj*. Nemira, Buc., 2018.; Goran Mrakić: *Punk requiem*. Nemira, Buc., 2024.
10. A falvak zártságára, sajátos világvépe mutat rá tanulmányában András Orsolya is, aki egyszerre térképezi fel a Müller-szövegek falu- és városképét. Vö. „A falu külön nyelvezete, aminek obszesszív emlegetése az idézett novella ritmusát megadja, annak a tünete, hogy ez a világ semmilyen más perspektívát nem tud elképzelni a saját normarendszerén kívül, és ennek a rendnek a látszatát mindenáron kész megőrizni.” András Orsolya: *Dália és aszfaltszőnyeg*. Herta Müller Bánság-térképe. Korunk 2020/12. 64.
11. Herta Müller: *Niederungen*. Kriterion, Buc., 1982.

12. Herta Müller: *Drückender Tango*. Kriterion, Buc., 1984.
13. Herta Müller: *Der Fuchs war damals schon der Jäger*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1992.; *Uő.: A róka volt a vadász*. Ford. Nádori Lídia. Cartaphilus, Bp., 2010.
14. Vő. „A városi környezetben játszódo elbeszélő szövegek és a kapcsolódó esszék esetében fel-tűnő a heterotopikus terek ábrázolása, különös tekintettel a privát és nyilvános terek egymásba mosódására.” András: i. m. 65. Vagy: „Az elnyomó rendszerhez kapcsolódó periferikus terek nemcsak a szerző személyes tapasztalataihoz kapcsolódnak, vagyis ezek nem kivételes példák, hanem az egész közösséget érintik. Ennek reprezentatív tere a temesvári szegénytemető, ahol a Securitate »elkaparta« az áldozatait”. Uo. 66.
15. Lásd Sabin Tambrea: *Vaterländer*. Gutkind, Berlin, 2024.
16. Claudiu M. Florian: *Zweieinhalb Störche. Roman einer Kindheit in Siebenbürgen*. Transit, Berlin, 2008.; Claudiu M. Florian: *Várstele jocului. Strada Cetății*. Polirom, Iași, 2016.
17. Németh: i. m. 19.
18. Cătălin Dorian Florescu: *Der kurze Weg nach Hause*. Pendo, Zürich–München, 2002.
19. Uo. 65. Ahol nem magyar nyelvű változatot adok meg forrásként, a német nyelvű idézeteket saját fordításban közlöm. (V. F.)
20. „Mindig is úgy volt, hogy gyorsan felismertem a keletet. A ruhák, a falvak, az arcok, a zene, a természet, a nyelv dallama révén. Néha elég volt egy pillantás, hogy felismerjem. És egyáltalán nem kellett senki megszólaljon. Nem arról volt szó, hogy mindig meg tudtam volna különböztetni a csehszlovákokat, lengyeleket, magyarokat, bolgárokat, ukránokat, oroszokat, albánokat vagy románokat. Gyakran az arcok is hasonlóan eltorzultak. Vagy a szekereket hasonlóan építették. Vagy hasonlóan erős volt a női smink. A formáknak, a színeknek, a hangoknak és a mozgásoknak köszönhetően nagyobb valószínűséggel ismertem fel egy régiót.” Uo. 67.
21. „Marosvásárhelyen az emberek agyára ment a lázadás. A diktátor elleni forradalom nem volt elég nekik. Senki sem volt ártatlan, de a bozgorok még inkább bűnösök voltak. Másfél millióan voltak, de olyan hangosak, mint húsz millió.” Uo. 161.
22. Uo. 206–207.
23. Az idegenként való jelenlétükre utal a katedrális előtti jelenet is: „A belvárosban, a katedrális előtt állt a forradalom elesett hőseinek oltára. Körös-körül virágkoszorúk voltak. Még mielőtt Luca elővette volna a Nikonját, a járókelők számára egyértelmű volt, hogy máshonnan jöttünk. Egy jobb országból. Láthatták a mi kis jólétünket. A svájci rendszám nélkül is felismertek, hiszen az autó máshol parkolt. Egyáltalán nem kellett megmozdulnunk, elég volt a megjelenésünk. De amikor mozogtunk, mintha rugalmasabbak és energikusabbak lettünk volna, mint a többiek. Sokan úgy jártak, mintha alvajárók lennének.” Uo. 192.
24. Richard Wagner: *Habseligkeiten*. Aufbau, Berlin, 2004.; magyarul: *Uő.: Ingóságok*. Ford. Kurdi Imre. Bookart, Csíkszereda, 2009. Az idézeteket Kurdi Imre fordításában közlöm. (V. F.)
25. Johann Lippert: *Die Tür zur hinteren Küche*. Wunderhorn, Heidelberg, 2000.; *Uő.: Das Feld räumen*, Wunderhorn, Heidelberg, 2005.; *Uő.: Bruchstücke aus erster und zweiter Hand*. Pop, Ludwigsburg, 2012. Magyarul az első két regény egy kötetben és egy cím alatt jelent meg: *Uő.: Ajtó a hátsó konyhához*. Ford. Vincze Ferenc. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, Bp., 2017.
26. Iris Wolff: *Die Unschärfe der Welt*. Klett-Cotta, Stuttgart, 2020.
27. Wagner: *Ingóságok*. 10.
28. Vő. „Akárhová is néz az ember, vége, ennyi volt. Ennek a világnak vége, ismétlgetem. A gondolat Marlitt-pátoszos. A bánáti svábok önsajnálatra való hajlama még közmondásos szorgalmuknál is nagyobb. Kétszázötven esztendő válik semmivé. Oldódik fel a levegőben. Ennek a történetnek a morzsáin tengődünk, ha vasárnaponként megszólal Németországban a telefon, és a holtakra terelődik a szó. Drága, távoli halottainkra.” Uo. 13–14.
29. Uo. 17.
30. Uo. 32.
31. Az egykori Torontál vármegyei, ma Temes megyei sváb falucska neve magyarul Vizedia, románul Vizejdia.
32. Lippert: *Ajtó a hátsó konyhába*. 463.
33. „És én? Kurt Brauner, 1,88, ovális arc, barna szemek, rövidere nyírt haj, 1987. július 7-én született, Gregor Brauner és Susanne Brauner, (született Lehnert) fia, egyetlen gyermek, befejezte a polgári szolgálatot, a Heidelbergi Egyetemen abbahagyta a német és politológia szakot, informatikára váltott, németül és angolul beszél, románul nem, anyja és nagyapja, Anton Lehnert nyomait keresve úton van a Bánságba. Így nézne ki egy rólam kiadott körözvény.” Lippert: *Bruchstücke... 8*.
34. Lippert: *Ajtó a hátsó konyhába*. 25.
35. Uo. 37.
36. Uo. 69.

37. A multikulturális régió reprezentációját erősítik a településnevek is, melyeket mindenki a saját nyelvén és kultúrájának megfelelően használt, és az elnevezések szintén a multikulturalitást írják rá a vidékre. Vö. „Ez idő tájt Ceata volt a hivatalos helységnev. 1920-ban a korábbi Csatádot, ahol a költő Nikolaus Lenau született, Lenauheimra nevezték át. Ahogyan mindenki, Wiseschdia lakói is a környező helységeket a vidékszerte használt német és hivatalos nevükön ismerték. Komloschra, Tribswetterre, Marienfeldre, Semikloschra, Hatzfeldbe utaztak vagy mentek, melyeket hivatalosan Comloşul-Marénak, Tomnaticnak, Teremia-Marénak, Sinnicolaul-Marénak, Jimboliának neveztek. Csak Gottlobot hívták Gotlobnak.” Uo. 51–52.

38. Vö. „Hivatalosan Kurt Lehnert balesetben halt meg, egy traktor gázolta el. Nem sokkal a sötétség beállta előtt indult útnak a kollektíva traktorjával, hogy Huberék tehenének egy rakomány répalevelet hozzon. A termelészövetkezet cukorrépa földjei a jugoszláv határ mellett feküdtek, késő őszt volt. Az előretolt lovas határőrkatona, maga elé tartott géppisztollyal megállította a traktort. Ismerte Kurtot, elkísérte a learatott cukorrépa földig, és elbúcsúzott tőle, majd rágyújtott egy cigarettára. Kurt Lehnertre a traktor kerekei között találtak rá a határsávban.” Uo. 141.

39. Vö. „Három és négy között menekültek, amikor már a határőrök is elfáradtak. A légszavár hangja elárulhatja őket. De mire az őrök rájöttek, hogy nem egy földműves trágyázza a földjeit ebben szokatlan időpontban, már a magyar oldalon lennének. Olyan alacsonyan repülnének, hogy a radar alatt maradnak. A benzin egészen az osztrák határig kitarított.” Wolff: *Die Unschärfe der Welt*. 135.

40. Lippert: *Ajtó a hátsó konyhába*. 262.

41. Wolff: *Die Unschärfe der Welt*. 127–128.

